

Maria Radziszewska*

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 7631-0572-0003-0000

SŁUŻBA DLA INNYCH, ŻYCIE DLA I ZA OJCZYZNĘ. ROZWAŻANIA NA PRZYKŁADZIE BIOGRAFII PEDAGOGICZNEJ STANISŁAWA WŁADA

Streszczenie

Celem opracowania jest prezentacja biografii pedagogicznej Stanisława Włada (1883-1944). W jego biografii wyróżnia się dwa okresy: austriacki i polski. W okresie austriackim przechodząc przez wszystkie szczeble edukacyjne, uzyskał również stopień naukowy doktora filozofii. Rozpoczął pracę w charakterze zastępcy nauczyciela i zajmował się działalnością naukową. Angażował się w szeroką działalność na rzecz Polonii bukowińskiej. W niepodległej Polsce aktywnie włączył się w odbudowę szkolnictwa, rozwijał działalność dydaktyczną w strukturach uniwersyteckich. Wład był wychowawcą i nauczycielem, dyrektorem gimnazjum, pracownikiem kuratorium oświaty, wykładowcą, zasłużonym działaczem społeczno-oświatowym, czynnym ochotnikiem Powstania Warszawskiego. Jego biogram stanowi wyrazisty przykład dla poszukujących wzorów osobowych w postmodernistycznym, ale i pandemicznym świecie.

Słowa kluczowe: *pedagog, biografia pedagogiczna, gimnazjum, uniwersytet, kuratorium oświaty*

---

* Maria Jolanta Radziszewska – doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki. Pracuje w Instytucie Nauk Pedagogicznych w Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie. Wchodzi w skład Rady Dyscypliny Naukowej Pedagogika. Autorka monografii *Nauczyciele szkół powszechnych i podstawowych na Warmii i Mazurach (1945–1956)*, [Kraków 2011]. Współautorka książek m.in. pt. *Od Wyższej Szkoły Nauczycielskiej do Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Przyczynki do dziejów akademickiego środowiska pedagogicznego w Olsztynie* [Olsztyn 2018], *50 lat olsztyńskiej pedagogiki: księga jubileuszowa* [Olsztyn 2019]. Jest członkiem Towarzystwa Historii Edukacji, Olsztyńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego oraz przewodniczą Komisji Edukacji Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. Współpracuje z Związkiem Polaków w Rumunii. Główne nurty badań: historia wychowania w XX wieku, historia edukacji regionu Warmii i Mazur oraz rumuńskiej Bukowiny, pedeutologia.

Summary

Service for others, dedicated life for the Homeland. Considerations based on a example of pedagogical biography of Stanisław Wład

The aim of the study is to present the pedagogical biography of Stanisław Wład (1883-1944). Two periods are distinguished in his biography: Austrian and Polish. In the Austrian period, going through all educational levels, he also obtained a doctorate in philosophy. He started his career as a substitute teacher being continuously involved in scientific activities. He was extensively involved in activities for the Polish diaspora in Bukovina. In independent Poland, he was actively involved in the reconstruction of education, developed teaching activities in the university structures. Wład was an educator and teacher, headmaster of secondary comprehensive school, employee of the school board, lecturer, distinguished social and educational activist, active volunteer in the Warsaw Uprising. His biography is a clear example for those who seek personal models in the postmodern but also pandemic world.

Keywords: *pedagogue, pedagogical biography, comprehensive secondary school, university, Board of Education*

Wprowadzenie

Współcześnie, podobnie jak i w poprzednich epokach, człowiek doświadcza kryzysów. Obecny kryzys zdrowotny wywołany wirusem SARS-CoV-2 wprowadza zakłócenia w prawie wszystkich sferach życia, powodując kolejne kryzysy lub pogłębiając te, z którymi już zmagają się ludzkość np. kryzys pracy¹, kryzys obywatelstwa, kryzys migracji², kryzys wartości, kryzys nauki, kryzys edukacji, kryzys humanistycznych i społecznych (demokratycznych) funkcji szkoły³, czy kryzys człowieczeństwa.

Kryzys zdrowotny, który objął swym zasięgiem geograficznym cały świat, urastając do rangi jednej z najpoważniejszych pandemii w historii świata, trwający od dwóch lat, wciąż jest trudnym do zniesienia. Codzienna egzystencja, w zależności od sytuacji społeczno-gospodarczej, ograniczona obostrzeniami, w tym czasową (zmienną terminowo) izolacją naszych aktywności, wymuszona nauką bądź pracą na odległość, coraz bardziej niż kiedykolwiek, uświadamia nam, wyrażony już przez Senekę pogląd, że żyjemy w nieuporządkowanym, nieprzejrzyście

¹ A. Gorz, *Im Zeitalter der „freeters“*, „Die Weltwoche” 14 X 1993, s. 33.

² R. Kurpiewska-Korbut, *Kryzys migracyjny i globalny system zarządzania migracją w sytuacji pandemii COVID -19*, „Horyzonty Wychowania” 2021, nr 54, s. 85-94.

³ W. Dróżka, *Wychowanie do człowieczeństwa – jako przesłanie starszego pokolenia nauczycieli – w świetle ich pamiątek* 2016, „Rocznik Pedagogiczny” 2019, nr 42, s. 13-35.

i skomplikowanym świecie. Poruszamy się z zachowaniem dystansu w świecie nieprzejrzystym, niepewnym... W takim pandemicznym świecie łatwiej popaść w kolejne kryzysy. Doświadczyć stanu zniechęcenia i utraty motywacji do pracy i życia. Poddać się rozpacz, osłabieniu duszy, czyli acedii⁴. Nasza cywilizacja, będąc w przełomowym momencie przebiegu choroby COVID-19 na co dzień spotyka się z zachwianiem systemu wartości.

Zauważmy, że współczesny człowiek żyje w dobie postmodernizmu. W codziennych wyborach bazuje na logice kapitalizmu neoliberalnego, który wytwarza standardowe zachowania: „Uniformizując style konsumpcji, normalizując indywidualne pragnienia”⁵. Korzysta z komercyjnej masowej kultury mającej tendencję do reifikacji, czyli urzeczowienia wartości i zaburzenia ich hierarchii⁶. Jest zaangażowany jednostkowo. Jeszcze niedawno był przywiązany do tzw. wartości tradycyjnych (naród, rodzina, religia), teraz coraz częściej podąża w kierunku modelu niezależnego, gdzie np. w relacjach rodzinnych stawia na „jakość więzi”, domagając się autonomii członków rodziny⁷. To wyzwalanie się z wpływów intencjonalnych (rodziny, szkoły, Kościoła) na rzecz znacznie bardziej rzutujących na rozwój dzieci i młodzieży w ponowoczesnym świecie grup rówieśniczych, popkultury, autosocjalizacji zauważalne jest coraz częściej.

Powszechnie wiadomo, że kryzys wywołuje bezradność, a ta z kolei zmusza do szukania nowych rozwiązań, do szukania „wyjścia z sytuacji”. Pomimo tego, że żyjemy w nieuporządkowanym, nieprzejrzystym i skomplikowanym świecie, to jednocześnie warto sobie uświadomić, że jesteśmy też stworzeni do własnych poszukiwań. Jak pisze Witold Glinkowski: „O tym, czy kryzys człowieczeństwa okaże się szansą czy zaangażowaniem, rozstrzygnie sam człowiek. Jednak dokona tego nie w abstrakcyjnej sferze myślenia, choćby nawet „myślenia według wartości”, (...) ale poprzez swoje wybory i decyzje. Ma on bowiem przywilej otwierania się na świat wedle jednej z dwu perspektyw, (...) to znaczy przybierania postawy uprzedmiotawiającej lub uobecniającej”⁸. Za postawą podmiotową przemawia „poznawcze zainteresowanie, skierowane ku pewnemu wspólnie respektowanemu obrazowi wartości”⁹. Jakże istotne w dzisiejszych czasach, wybory i decyzje, czasami z minuty na minutę, kształtują dojrzałość człowieka. Tylko człowiek,

⁴ G. Bunge, *Acedia depresja duchowa*, Tyniec 2007.

⁵ F. Gros, *Nieposłuszeństwo*, Warszawa 2019, s. 120.

⁶ Por.: D. Winczewski, *Reifikacja: Meandry teorii krytycznej*, w: *Filozoficzne rozważania o człowieku i nowoczesności*, Lublin 2015, s. 7-22.

⁷ Relacja: dr hab. Katarzyna Wałęcka-Matyja, prof. UŁ, *Wartości rodzinne w okresie dorosłości i ich rola w determinowaniu wspólnotowości*. Referat wygłoszony na VIII Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Relacje rodzinne w czasach pandemii”, Olsztyn, 02.12.2021.

⁸ W. P. Glinkowski, *Kryzys człowieczeństwa – zagrożenie czy szansa?*, „Kultura i Wartości” 2015, nr 13, s. 36.

⁹ *Tamże*, s. 31.

który osiągnął dojrzałość – zdaniem ks. Mariana Nowaka – „potrafi działać i funkcjonować jako człowiek, jako podmiot świadomy swojej wolności i gotowy ponosić odpowiedzialność za swoje świadomie podejmowane działanie. Wymaga to jednak wiedzy, zdolności rozumowania, doświadczenia w podejmowaniu wolnych decyzji, panowania nad sobą i swoimi emocjami, wolności od nacisków i przymusu zewnętrznego. Do tego zaś stanu dochodzi się na drodze stopniowych osiągnięć i wysiłków, gdyż, rodząc się, człowiek nie przynosi ze sobą na świat tych sprawności jako już gotowych”¹⁰. Tymczasem, jak twierdzą wyznawcy tej koncepcji pedagogicznej, u podstaw wychowania nie ma żadnego modelu dojrzałej osobowości przyjętego z zewnątrz, zaś jej cel upatrywany jest w konkretyzacji potencjalnych możliwości jednostki¹¹. Konkretem w sferze społecznej jest kulturowy wzór osobowości. Ten wzór osobowości to: „Wyobrażenie ludzi o tym, jak powinien zachowywać się dany człowiek w określonych sytuacjach społecznych, czy pełniący określone funkcje i role społeczne”¹². Oparty jest na tradycji i jako taki pozostaje stałym elementem w zmiennym życiu społecznym.

Dla dnia dzisiejszego, dla postmodernistycznego i aktualnie pandemicznego świata zasadne jest poszukiwanie w przeszłości pouczeń (wzorów)¹³. Szczególnie w czasach kryzysu jest potrzeba poszukiwania osób, których czyny są godne naśladowania. Przydatne okazują się biografie pedagogiczne (historyczno-pedagogiczne), które „stanowią wyraziste przykłady”¹⁴. Zatem celem opracowania jest próba zaprezentowania biografii pedagogicznej Stanisława Włada, polegająca na przedstawieniu ideałów bądź ideologii wychowawczej okresu historycznego, w którym żył a także sposobów ich realizacji w praktyce¹⁵. Podstawą do przedstawienia biografii pedagogicznej S. Włada uczyniono źródła historyczne, w tym materiały cudze i osobiste, jak i literaturę przedmiotu badań.

W biografii Stanisława Włada (1883-1944) można wyróżnić dwa okresy: okres austriacki (galicyjsko-bukowiński) i polski. Lata austriackie to narodziny w Galicji, to czas edukacji, zdobywania wykształcenia zakończonego uzyskaniem stopnia naukowego doktora oraz czas pierwszych doświadczeń pedagogicznych i szczególnej aktywności społecznej na rzecz Polonii bukowińskiej. Z kolei okres

¹⁰ M. Nowak, *Podmiotowość – jej znaczenie i wartość w pedagogice chrześcijańskiej*, „Paedagogia Christiana” 2009, nr 2, s. 18.

¹¹ J. Górniewicz, *Teoria wychowania (Wybrane problemy)*, Olsztyn 1996, s. 59.

¹² *Tamże*, s. 60.

¹³ Por. B. Śliwerski, *Pedagogika ogólna Podstawowe prawidłowości*, Kraków 2012, s. 341.

¹⁴ W. Szulakiewicz, *Badania biograficzne w pedagogice. Studia źródłowe i bibliograficzne*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2005, s. 12.

¹⁵ W. Szulakiewicz, *Przedmowa O pamięci i zapominaniu w pedagogice w: Biografistyka w polskiej historiografii edukacyjnej*, w: *Powiązania rodzinne wśród twórców polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, red. W. Jamrożek, K. Kabacińska, K. Ratajczak, W. Szulakiewicz, Poznań 2007, s. 11.

polski, czyli lata od 1917 do 1944, to czas życia rodzinnego, rozwoju kariery w zawodzie nauczycielskim, awansu w administracji oświatowej oraz początek i rozwój pracy uniwersyteckiej, to również czas działalności w tajnym szkolnictwie i walka do ostatnich chwil życia w Powstaniu Warszawskim.

1. Rodzina, edukacja i praca pedagogiczna w okresie austriackim

Stanisław Wład przyszedł na świat 14 października 1883 r. w Ottyni¹⁶, znajdującej się w granicach monarchii Austro-Węgier, a obecnie leżącej w obwodzie iwanofrankińskim na Ukrainie. Ottynia była położona 20 km na południe od Tłumacza, gdzie przebiegała kolej żelazna lwowsko-czerniowiecka¹⁷. W miejscowości była stacja wspomnianej kolei. Nie było to bez znaczenia dla ojca Stanisława, Dymitra Włada (1852-1902), który był funkcjonariuszem kolejowym¹⁸. Matka miała na imię Eleonora i wywodziła się z rodziny Suchomelów (1866-1922?). Stanisław był najstarszym z trzech synów, po nim urodził się Kazimierz Demetriusz (ur. 1886) i Franciszek Seweryn (ur. 1888). Wszyscy synowie rodziny Władów urodzili się w Ottyni w Galicji, która w tym czasie była wielonarodowa, gdyż mieszkali w niej Żydzi, (40 procent mieszkańców w 1900 r.), Rusini, Polacy, Czesi, Niemcy. Chłopcy prawdopodobnie zostali ochrzczeni w drewnianym kościele p.w. Najświętszej Panny Maryi, ufundowanym przez Andrzeja Potockiego w 1669 r., należącym do parafii rzymsko-katolickiej (w kościele tym również został ochrzczony Franciszek Karpiński, poeta i twórca pieśni pobożnych). W Ottyni znajdowała się kasa pożyczkowa, fundusz ubogich, urząd pocztowy i telegraficzny. Była szkoła elementarna z jednym nauczycielem¹⁹.

Stanisław wychowywał się w rodzinie inteligenckiej, gdzie dbano o wyższą kulturę, w której panowała „atmosfera wysokiego patriotyzmu polskiego”²⁰.

¹⁶ AAN, 6585, Wład Stanisław, 06.03.1924 r., k. 5.

¹⁷ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich wydany pod redakcją B. Chlebowskiego, W. Walewskiego według planu F. Sulimierskiego*, T. VII, Warszawa 1888, s. 764.

¹⁸ Po śmierci Dymitra Włada w 1902 r., jego syn Kazimierz, wówczas uczeń kl. VI gimnazjum w Czerniowcach otrzymał stypendium od Ministerstwa Kolei (Stipendium des Eisenbahnministeriums 200k). *Jahresbericht des k. k. I. Staatgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1902/1903 von Regierungsrat Heinrich Klauser, k. k. Gymnasial-director*, Im Selbstverlage der Lehranstalt – R. Eckhardt'sche k. k. Universitätsbuchdruckerei (J. Mucha), Czernowitz 1903, s. 38-39. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/2625/edition/2435/content?ref=desc> [dostęp: 02.12.2021].

¹⁹ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich wydany pod redakcją B. Chlebowskiego, W. Walewskiego według planu F. Sulimierskiego*, T. VII, Warszawa 1888, s. 764.

²⁰ E. Biedrzycki, *Historia Polaków*, dz. cyt., s. 121.

Zaszczepione w domu rodzinnym dobre wychowanie i cechy charakteru oraz religijność pozostały jemu na całe życie.

Stanisław Wład, od rozpoczęcia edukacji na poziomie średnim, związał się z Bukowiną, a dokładniej z jej stolicą w Czerniowcach²¹. Tam występowało największe skupisko Polaków, w tym głównie inteligencji²². Element polski był silnie reprezentowany we wszystkich typach czerniowieckich szkół m.in. seminarium nauczycielskie dla młodzieży męskiej (zał. 1870), żeńskie seminarium nauczycielskie (zał. 1873), Uniwersytet Franciszka Józefa (zał. 1875)²³.

W wieku jedenastu lat w 1894 r. Stanisław Wład rozpoczął naukę w I gimnazjum państwowym w Czerniowcach. Gimnazjum założono w 1808 r. Początkowo językiem wykładowym była łacina a następnie język niemiecki. Była to placówka, w której liczba uczniów narodowości polskiej utrzymywała się na jednym z pierwszych miejsc. W latach 1901-1908 przeciętna liczba uczniów polskiego pochodzenia wynosiła 6,2 procent²⁴. Język polski jako przedmiot nadobowiązkowy w wymiarze 2 godzin tygodniowo pojawił się w 1870 r. W latach 1890-1902 nauczycielem języka polskiego był Jan Skobielski²⁵. Edukacja polonistyczna w czerniowieckim gimnazjum była możliwa dzięki ustawie językowej z 1867 r.²⁶. Naukę języka polskiego podzielono na dwa kursy²⁷ zgodnie z cyklem kształcenia w austriackim gimnazjum niższym i wyższym²⁸. Kurs niższy wprowadzał w najważniejsze elementy składni. Zakładał naukę poprawnego powtarzania przeczytanych utworów i tłumaczeń pisemnych. Z kolei na kursie wyższym uczono biegłości i stylistycznej poprawności w pisemnym i ustnym używaniu

²¹ W latach 1849-1918 Czerniowie były stolicą Królestwa Bukowiny, w której urząd sprawował prezydent kraju mianowany przez cesarza, podległy centralnemu rządowi w Wiedniu i jednocześnie pełniący funkcję przewodniczącego Rady Szkolnej Krajowej.

²² H. Krasowska, M. Pokrzyńska, L. A. Suchomłynow, *Świadectwo zanikającego dziedzictwa. Mowa polska na Bukowinie: Rumunia – Ukraina*, Warszawa 2018, s. 44-61.

²³ Por. M. Radziszewska, *Początki i rozwój szkolnictwa polskiego w Rumunii do 1939 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2018, nr 39, s. 89-90.

²⁴ E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Warszawa – Kraków 1973, s. 119-121.

²⁵ Jan Skobielski, w czasach pobytu S. Włada w gimnazjum, był profesorem VIII rangi. Uczył łaciny i greki w wymiarze 16 godzin. Był członkiem komisji egzaminacyjnej dla ogólnokształcących szkół podstawowych i gminnych.

²⁶ Ustawa o języku z dn. 22 VI 1867 r. Krajowe ustawy szkolne wraz ze statutem RSK zestawił Bolesław Baranowski, Lwów 1893, s. 86.

²⁷ *Jahresbericht des k. k. I. Staatgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusses des Schuljahres 1900/1901 von Heinrich Klauser, k. k. Regierungsrath und Gymnasialdirector*, Im Selbstverlage der Lehranstalt – R. Eckhardt'sche Universitätsbuchdruckerei, Czernowitz 1901, s. 5, 13. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/2623/edition/2432/content?ref=desc> [dostęp: 02.12.2021].

²⁸ Czerniowieckie gimnazjum opierało się na dwóch cyklach kształcenia, niższym (klasy od I do IV) oraz wyższym (kl. V-VIII).

mony, zaznajamiano z historią literatury w zarysach i biografiach²⁹. W czerniowieckim gimnazjum podczas całego kursu nauki języka polskiego podstawowym podręcznikiem do gramatyki j. polskiego było opracowanie Antoniego Małeckiego³⁰. Na kursach niższych używano podręcznika Franciszka Próchnickiego³¹, zaś na wyższych korzystano z podręczników Stanisława Tarnowskiego przygotowanych we współautorstwie z F. Próchnickim oraz Józefem Wójcikiem³². Kiedy Stanisław był uczniem kl. VIIb, a jego bracia Kazimierz kl. IVb, zaś Franciszek kl. IIb, wszystkich uczniów narodowości polskiej było 77, co stanowiło prawie 8 procent ogółu społeczności uczniowskiej. Z tej liczby na naukę języka polskiego uczęszczało na kurs I 47 uczniów, zaś na kurs II 33 uczniów³³.

W gimnazjum czerniowieckim, poza łaciną i greką, obowiązkowe przedmioty humanistyczne oraz realne (np. historia z geografą, matematyka, elementy fizyki) wykładano w języku niemieckim. Do tego języka przywiązywano dużą wagę, gdyż otwierał drogę do studiowania na niemieckojęzycznych uniwersytetach oraz stanowił „przepustkę do kariery urzędniczej”³⁴. Ku niezadowoleniu mniejszości polskiej, czego wyrazem były częste głosy w prasie czerniowieckiej, również lekcje religii katolickiej odbywały się w j. niemieckim³⁵. Jakikolwiek próby modlitw w języku ojczystym spotykały się z represjami. Doświadczył tego młodszy brat Stanisława – Kazimierz, który w 1905 r. w okresie wrzesińskiego strajku szkolnego, odważył się na modlitwę w języku polskim, co było zabronione i otrzymał wilczy bilet. Tylko szybka interwencja Koła Polskiego w Wiedniu spowodowała cofnięcie werdyktu³⁶. Dla Kazimierza było to istotne, gdyż był ówczas uczniem

²⁹ *Jahresbericht des k. k. I. Staatgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1900/1901 von Heinrich Klauser, k. k. Regierungsrath und Gymnasialdirector*, Im Selbstverlage der Lehranstalt – R. Eckhardt'sche Universitätsbuchdruckerei, Czernowitz 1901, s. 5. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/2623/edition/2432/content?ref=desc> [dostęp: 02.12.2021 r.]

³⁰ A. Małcki, *Gramatyka języka polskiego szkolna*, Lwów 1882.

³¹ F. Próchnicki, *Wypisy polskie dla klasy V c. k. szkół gimnazjalnych i realnych*, Lwów 1899; F. Próchnicki, *Wzory poezji i prozy*, Lwów 1893.

³² S. Tarnowski, J. Wójcik, *Wypisy polskie dla klas wyższych szkół gimnazjalnych i realnych*, cz. I, Lwów 1890; S. Tarnowski, F. Próchnicki, *Wypisy polskie dla klas wyższych szkół gimnazjalnych i realnych*, cz. II, Lwów 1891.

³³ W I staatgymnasium w r. szk. 1900/1901 było 986 uczniów, w tym 585 Niemców, 235 Rumunów, 90 Rutenów, 77 Polaków, 3 Czechosłowaków. *Jahresbericht des k. k. I. Staatgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1900/1901 von Heinrich Klauser, k. k. Regierungsrath und Gymnasialdirector*, Im Selbstverlage der Lehranstalt – R. Eckhardt'sche Universitätsbuchdruckerei, Czernowitz 1901, s. 45, 49, 51, 54. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/2623/edition/2432/content?ref=desc> [dostęp: 02.12.2021].

³⁴ M. Stinia, *Podręczniki w gimnazjach galicyjskich w latach 1860-1918*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 2004, nr 6, s. 16.

³⁵ J. Bujak, *Polszczyzna Bukowińczyków*, w: *W kręgu dawnej polszczyzny*, red. M. Mączyński, E. Horyń, E. Zmuda, Kraków 2016, s. 14.

³⁶ E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Warszawa – Kraków 1973, s. 119-121.

ostatniej klasy gimnazjum, a wydalenie ze szkoły mogło mu uniemożliwić jej ukończenie i problemy z pozyskaniem dobrej pracy³⁷.

Stanisław Wład ukończył ośmioklasowe gimnazjum klasyczne w 1902 r.³⁸. Podczas całej edukacji gimnazjalnej uczył się w wielokulturowej i wielonarodowej klasie, wśród Niemców, Rumunów, Rusinów. Do gimnazjum chodzili też Czesi i Węgrzy. Po ukończeniu klasy najwyższej, przystąpił do egzaminu maturalnego, który był przeprowadzany w dwóch formach i terminach: pisemna (w maju) i ustna (w lipcu). Egzamin pisemny składał się z wypracowania w języku niemieckim, tłumaczeń na język łaciński i z języka łacińskiego oraz tłumaczeń z języka greckiego, a także obejmował znajomość wiedzy matematycznej. 14 lipca 1902 r. złożył egzamin dojrzałości ze stopniem dojrzałym (niem. reif)³⁹.

Ze szkoły austriackiej S. Wład wyniósł nie tylko wykształcenie ogólne, ale także zasady zachowania się w szkole i poza nią. Na kształtowanie jego osobowości wpłynęły takie cechy jak: schludność, czystość, nieskazitelność duszy, posłuszeństwo, szczerość, sumienność, szacunek wobec dyrektora i nauczycieli oraz uprzejmość i uczynność wobec kolegów. Jak wszyscy uczniowie, brał udział w praktykach religijnych, które sprowadzały się m.in. do pacierza przedlekcyjnego, do nabożeństw w kościele z okazji rozpoczęcia i zakończenia roku szkolnego⁴⁰. Poznał formy spędzania czasu wolnego, i usiłowania władz mające na celu uchronienie uczniów przed wszelkimi wpływami zewnętrznymi. Jako uczestnik celebrowania świąt państwowych uczył się lojalności wobec państwa austriackiego.

W 1902 r. S. Wład rozpoczął studia historyczno-filozoficzne na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Franciszka Józefa w Czerniowcach⁴¹. W strukturze uniwersytetu mieściły się trzy wydziały: prawosławnej teologii, prawa i filozofii z kierunkami: filologicznym, historyczno-filozoficznym, matematyczno-przyrodniczym. Była to uczelnia niemieckojęzyczna, w której kształcili się również Polacy. Dla przykładu w 1900 r. studiowało 11,3% Polaków. Jedynym polskim profesorem był prof. dr Alfred Halban, który wykładał na wydziale prawa w latach 1894-1905.

³⁷ Kazimierz Wład ukończył gimnazjum i w 1906 złożył egzamin dojrzałości. Następnie zapisał się na studia.

³⁸ AAN, sygn..6585, Wład Stanisław, 06.03.1924 r., k. 5.

³⁹ *Jahresbericht des k. k. I. Staatgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusses des Schuljahres 1902/1903 von Regierungsrat Heinrich Klauser, k. k. Gymnasialdirector*, Im Selbstverlage der Lehranstalt – R. Eckhardt'sche k. k. Universitätsbuchdruckerei (J. Mucha), Czernowitz 1903, s. 48-51. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/2625/edition/2435/content?ref=desc> [dostęp: 02.12.2021].

⁴⁰ *Jahresbericht des k. k. I. Staatgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusses des Schuljahres 1900/1901 von Heinrich Klauser, k. k. Regierungsrath und Gymnasialdirector*, Im Selbstverlage der Lehranstalt – R. Eckhardt'sche Universitätsbuchdruckerei, Czernowitz 1901, s. 57. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/2623/edition/2432/content?ref=desc> [dostęp: 02.12.2021].

⁴¹ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 6 III 1924 r., k. 5.

Do czerniowieckiej wszechnicy język polski, w ramach czterogodzinnego lektoratu, wprowadzono w roku akademickim 1913/1914⁴², czyli już po zakończeniu edukacji S. Włada na uniwersytecie.

W trzy lata po sfinalizowaniu studiów, w 1910 r., S. Wład zdał egzamin dla nauczycieli szkół średnich i zdobył kwalifikacje zawodowe do nauczania historii i geografii w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich⁴³. Tak o tym sukcesie pisała czerniowiecka gazeta: „P. Stanisław Wład, ukończony słuchacz filozofii i zastępca nauczyciela gr. or. szkoły realnej, złożył wczoraj [12 lipca 1910] na tutejszej wszechnicy rygorozum historyczno-geograficzne z ogólnym odznaczeniem”⁴⁴, czyli z wynikiem celującym⁴⁵.

Według panującego wówczas zwyczaju, studenci udawali się do innych ośrodków naukowych w celu kształcenia nie tylko specjalistycznego, ale i uzupełniającego⁴⁶. Wład również odbył studia uzupełniające na Wydziale Filozoficznym we Wiedniu⁴⁷, gdzie gromadził materiały do pracy naukowej. Zwieńczeniem jej była rozprawa „Des Landesverteidigungs – und Kriegswesen in Polen zur der ersten historischen Piasten Mieszko I und Bolesław I”⁴⁸, na podstawie której 5 lipca 1912 r. uzyskał promocję doktorską. Tak ważne dla polskiej społeczności bukowińskiej wydarzenie, dość szeroko opisywała czerniowiecka gazeta, podkreślając, że Wład „jest pierwszym Polakiem na Bukowinie, który po ukończeniu filozoficznych studiów we Wiedniu i Czerniowcach osiągnął na tutejszej wszechnicy stopień doktora filozofii”⁴⁹. Należy zauważyć, że uzyskanie przez Włada stopnia naukowego było

⁴² E. Biedrzycki, *Historia Polaków*, s. 123-125.

⁴³ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 28 VI 1924 r., k. 1

⁴⁴ (b. a.), *Rygorozum*, „Gazeta Polska” 2 VII 1911, s. 3.

⁴⁵ S. I. Możdżeń, *Reformy szkoły średniej w Galicji w latach 1884-1914*, Kielce 1989, s. 54.

⁴⁶ J. Dybiec, *Zagraniczne studia Polaków w latach 1795-1918 i wydawnictwo raportów o ich przebiegu*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 2003, nr 65, s. 61-74.

⁴⁷ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 06.03.1924 r., k. 5.

⁴⁸ AUAM, sygn. 153/153, Stanisław Wład, k. 4.

⁴⁹ Pełen tekst brzmiał: „Wczoraj odbyła się na tutejszej wszechnicy promocja p. Stanisława Włada na doktora filozofii. Nowo promowany był swego czasu prezesem Towarz. Akad. Polskich „Ognisko”. Świadczy to chlubnie o naszym sympatycznym „Ognisku”, które dotąd dało społeczeństwu polskiemu na Bukowinie cały szereg ludzi inteligentnych, zajmujących dziś wybitne stanowiska, a zasłużonych wysoce około sprawy polskiej na Bukowinie; świadczy to niemniej chwalebnie i dodatnio o celach i dążeniach poszczególnych członków „Ogniska”, że w ciągu jednego tygodnia uzyskali dwaj członkowie tego Towarzystwa najwyższą godność, jaką rozporządza uniwersytet: stopień doktora. (...) P. Wład, były prezes „Ogniska”, znany społeczeństwu naszemu ze swej gorliwej pracy na polu narodowym, jeden z założycieli tutejszego Koła TSL, były kilkuletni prefekt Bursy polskiej im. Ad. Mickiewicza, jest pierwszym Polakiem na Bukowinie, który po ukończeniu filozoficznych studiów we Wiedniu i Czerniowcach osiągnął na tutejszej wszechnicy stopień doktora filozofii. – Stopień ten osiągnął p. St. Wład na podstawie dysertacji pt. „Rozprawa o staropolskich grodach oraz wojskowości państwa polskiego za czasów pierwszych historycznych Piastów,

wielkim osiągnięciem, gdyż droga do awansu naukowego wiodła poprzez nieprzyjemności i przeszkody, jakich doświadczył Wład od miejscowych Niemców, głównie „za systematyczną pracę narodowowychowawczą wśród wychowanków Bursy Polskiej im. A. Mickiewicza”⁵⁰. Ostatecznie z pomocą przyszedł prof. Włodzimierz Milkowycz (Starorusin).

Wład, będąc jeszcze studentem, w 1906 r. podjął pierwszą pracę zawodową w charakterze prefekta, wychowawcy i nauczyciela historii i języka polskiego w Bursie Polskiej im. Adama Mickiewicza w Czerniowcach. Niestety z uwagi na kontynuowanie dalszych studiów na stopień naukowy doktora, musiał zrezygnować z tej posady w kolejnym roku szkolnym⁵¹.

W latach 1908-1917 pracował w szkołach średnich ogólnokształcących i zawodowych na terenie Czerniowiec w charakterze suplenta, czyli kandydata do stanu nauczycielskiego.

W roku szkolnym 1908/1909 Wład został zaaprobowany jako suplent do nauki geografii w kl. I oraz geografii z historią w kl. II, w państwowej siedmioklasowej

Mieszka I i Bolesława Chrobrego”, którą wydział filozoficzny tutejszej Wszechnicy aprobował z celującym wynikiem. Czynności promotora spełnił prof. Dr. [Iohannes] Kremayer, tenże jakoteż rektor ks. Dr. [Stephanus] Saghin, oraz dziekan Wydziału filozoficznego prof. Dr. [Iosephus] Geitler *złożyli jako pierwsi nowemu doktorowi gratulacje w imieniu wszechnicy*. Liczny był zastęp gości, przybyłych na uroczystość promocji: obszerna aula uniwersytecka nie była w stanie pomieścić wszystkich, co jest dowodem sympatii, jaką cieszy się „Ognisko” w ogólności, a specjalnie osoba nowo promowanego doktora. Widzieliśmy bardzo liczny zastęp Pań polskich, niemal wszystkich byłych członków „Ogniska” z prezesem „Klubu” p. radcą Mierzwińskim, wszystkich czynnych członków „Ogniska”, reprezentację Wydziału „Sokoła” z drh. Prezesem [Wojciechem] Wejdelekiem na czele. Nadto przybyli pp.: radca kraj. Sworakowski, starszy inspektor kolei państwowych Michał Wartarasiewicz, ks. Prof. Opolski, dyr. Węglowski, dyr. Sołtyński, dyr. Dr. Cyga-Karpiński, dyrektorka zakładu SS. Maryi Marya Parlińska, dyr. Kamiński, redaktor [Henryk] Zucker, Drzewiński, radca ces. Kaczmarowski i wielu innych. Na ręce p. Dr. Włada nadeszły liczne gratulacje, między innymi od p. radcy dworu Dr. Duzinkiewicza, posła na sejm i do Rady państwa p. prof. dr. [Alfreda] Halbana, szefa biura prezydialnego p. hr. Ezdorfa, dyrektorów tut. szkół średnich pp. [Kornela] Kozaka, [Konstantego] Mandyczewskiego i [Karola] Wolfa, (którzy zajęci przy maturze w swoich zakładach osobiście przybyć nie mogli), dalej od prezesa buk. Koła TSL w Kocmaniu p. Passakasa z Witelówki, ks. Superiora Grabowskiego z Kaczyki, nadradcy salin Cehaka, insp. [Józefa] Grabowskiego, zarządcy Lewandowskiego, Tow. gimnast. „Sokół” w Czerniowcach i wielu wielu innych. – Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że szereg włościan polskich w uznaniu społecznej działalności Towarz. akad. „Ognisko” na prowincji nadesłało na ręce p. Dr. Włada z głębi serca prawdziwie polskiego płynące gratulacje. Piękna i wzniosła ta chwila przeminięła; redakcja naszego pisma łączy się z życzeniami społeczeństwa polskiego, a życząc p. Dr. Władowi na przyszłość wszelkiej pomyślności, wyraża w myśl telegramu gratulacyjnego p. Passakasa życzenie: „oby takich więcej!” (b. a.) *Promocya*, „Gazeta Polska” 6 VII 1912, s. 3.

⁵⁰ E. Bierdzycki, *Historia Polaków*, dz. cyt., s. 122.

⁵¹ M. Radziszewska, *Bursa im. Adama Mickiewicza w Czerniowcach jako przykład instytucjonalnej formy opieki nad dziećmi i młodzieżą mniejszości polskiej w Królestwie Bukowiny*, w: *Pomiędzy dysonansem a konsonansem społecznym. Studia i szkice pedagogiczne*, red. J. Górniewicz, Olsztyn 2021, s. 363-390.

szkole realnej w Czerniowcach⁵². Szkoła była złożona w 1863 r. i utrzymywana przez Greko-Orientalny Fundusz Religijny⁵³. Choć miała stały dopływ polskich uczniów, to pomimo starań, nie nauczano języka polskiego. W okresie pracy Włada wśród uczniów posługujących się językiem polskim było 12% ogółu społeczności uczniowskiej⁵⁴.

Przez kolejne dwa lata pracował w charakterze nauczyciela w liceum żeńskim przy „Institution Francase”⁵⁵ w Czerniowcach⁵⁶. W tym czasie wykonywanie obowiązków zawodowych i szkolnych utrudniała epidemia szkarlatyny⁵⁷. Np. od uczennic wymagano certyfikatu zdrowia⁵⁸.

W okresie od 1 września 1911 do 22 listopada 1917 r. S. Wład był nauczycielem pomocniczym w II gimnazjum państwowym z niemieckim językiem wykładowym i równoległymi klasami z językiem wykładowym ukraińskim⁵⁹. Nauka języka polskiego jako przedmiotu nadobowiązkowego odbywała się w wymiarze 2h tygodniowo⁶⁰. Wład będąc na stanowisku suplenta uczył geografii z historią

⁵² *XVL. Jahresbericht der gr. – or. Ober-Realschule in Czernowitz. Veröffentlicht von der Direktion am Schlusse des Schuljahres 1908/1909*, Verlag der gr.-or. Ober-realschule – Eckhardt'sche Univ. Buckdruckerei (J. Mucha), Czernowitz 1909, s. 31. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/6682/edition/6138/content?ref=desc> [dostęp: 07.12.2021].

⁵³ E. Biedrzycki, *Historia Polaków*, dz. cyt., s. 122.

⁵⁴ *XVL. Jahresbericht der gr. – or. Ober-Realschule in Czernowitz. Veröffentlicht von der Direktion am Schlusse des Schuljahres 1908/1909*, Verlag der gr.-or. Ober-realschule – Eckhardt'sche Univ. Buckdruckerei (J. Mucha), Czernowitz 1909, s. 47. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/6682/edition/6138/content?ref=desc> [dostęp: 07.12.2021].

⁵⁵ Prywatne liceum żeńskie w Czerniowcach powstało z inicjatywy właścicielki francuskiego instytutu wychowawczego p. Ziioleckiej. Jego pierwszym dyrektorem został Józef Frank. *Nowe liceum żeńskie w Czerniowcach*, „Gazeta Polska” 25 VII 1909, nr 59, s. 3 i 8 VIII 1909, s. 3.

⁵⁶ AUAM, sygn. 153/153, Stanisław Wład, k. 4.

⁵⁷ Anons w gazecie głosił, że z powodu epidemii szkarlatyny na Bukowinie obowiązuje „rozporządzenie rady szkolnej krajowej z dnia 2 grudnia 1908, na mocy którego wszyscy uczniowie, przybywający z prowincji, muszą się wykazać certyfikatem zdrowia. Certyfikaty takie zawierają poświadczenie, iż w czasie pobytu dotyczącego ucznia na prowincji ani on sam ani też nikt z jego rodziny nie chorował na choroby zakaźne, jak: szkarlatyna, dyfterya, dezynterya, cholera, ospa, tyfus brzuszny, tyfus plamisty, tężec, odra i koklusz. Jeżeli uczeń przy zapisie nie wykaże się takim certyfikatem, natenczas nie wolno mu będzie przez pewien czas uczęszczać do szkoły”. *Dla młodzieży z prowincji*, „Gazeta Polska” 5 VIII 1909, s. 3.

⁵⁸ *Z miejskiego liceum żeńskiego*, „Gazeta Polska” 5 IX 1909, s. 3.

⁵⁹ Kaiserlich-Königliche II. Staatsgymnasium in Czernowitz założone zostało w 1896 r.

⁶⁰ W nauce gramatyki i ortografii języka polskiego korzystano z podręcznika F. Próchnickiego i J. Wójcika. *Polnische Sprache*, w: *XVII. Jahresbericht des k. k. zweiten Staatsgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1913/1914 von Regierungsrat Kornel Kozak, k.k. Gymnasialdirektor*, Czernowitz 1914, s. 8. http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/docmetadata?id=7167&from=&dirids=1&ver_id=&lp=14&QI=94B7CCCF6FA8B56488E3A5E29EB3D27D-8 [dostęp: 02.12.2021].

i języka niemieckiego (16h tyg.)⁶¹. Dodatkowo pełnił funkcję wychowawcy w kl. IIIa⁶². Równocześnie wspomagał dydaktycznie żeńskie seminarium nauczycielskie, wchodzące w skład Zakładu Naukowo-Wychowawczego Sióstr Franciszkanek Rodziny Marii w Czerniowcach (1911-1914)⁶³, które stawiało sobie za cel sposobienie uczennic „do życia dla społeczeństwa”⁶⁴. W tym Zakładzie poznał też sylwetkę założyciela zgromadzenia ks. Zygmunta Szczęsnego Felińskiego (1822-1895)⁶⁵.

Zaangażowanie w działalność społeczną, oświatową, kulturalną i patriotyczną w okresie austriackim, najlepiej oddają słowa samego Włada:

*Poza pracą zawodową, brałem zawsze czynny udział w pracy społecznej i oświatowej pozaszkolnej. W czasie studiów uniwersyteckich w Czerniowcach i w Wiedniu w polskich zrzeszeniach akademickich i w Zarządzie Koła Tow. Szkoły Ludowej w Czerniowcach, w późniejszym wieku byłem czynny we wszystkich niemal polskich towarzystwach kulturalnych i oświatowych w Czerniowcach*⁶⁶.

W okresie studiów S. Wład związał się z Towarzystwem Akademików Polskich „Ognisko” w Czerniowcach (zał. 1877), w którym pełnił też funkcję prezesa, a jego brat Kazimierz (słuchacz filozofii) został skarbnikiem. Był też sekretarzem powołanego w 1902 r. Kółka Samokształceniowego tego Towarzystwa, które popularyzowało wiedzę poprzez odczyty, dyskusje⁶⁷. Towarzystwo stawiało sobie za cel: „Uchronienie młodzieży polskiej przed grożącym jej wynarodowieniem. A zarazem uszlachetnienie serc, hartowanie charakterów oraz przysposobienie do pracy nad odrodzeniem narodu i postępem ludzkości”⁶⁸. Zrzeszało się w różnych

⁶¹ XV. Jahresbericht des k. k. zweiten Staatsgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1911/1912 von Regierungsrat Kornel Kozak, k.k. Gymnasialdirektor, Czernowitz 1912, s. 35-36. http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/docmetadata?id=7167&from=&dirids=1&ver_id=&lp=14&QI=94B7CCCF6FA8B56488E3A5E29EB3D27D-8 [dostęp: 02.12.2021].

⁶² Schulnachrichten, w: XVII. Jahresbericht des k. k. zweiten Staatsgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1913/1914 von Regierungsrat Kornel Kozak, k.k. Gymnasialdirektor, Czernowitz 1914, s. 3. http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/docmetadata?id=7167&from=&dirids=1&ver_id=&lp=14&QI=94B7CCCF6FA8B56488E3A5E29EB3D27D-8 [dostęp: 02.12.2021 r.].

⁶³ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 6 III 1924 r., k. 5.

⁶⁴ *Obchód listopadowy w Zakładzie SS Rodziny Maryi*, „Gazeta Polska” 7 XII 1911, s. 3.

⁶⁵ Zgromadzenie zakonne Rodziny Maryi (obecnie Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi) zakład wychowawczy w Czerniowcach założyło w 1884 r. W jego skład wchodziła ochronka, internat dla dziewcząt, polska szkoła powszechna oraz seminarium nauczycielskie. M. Radziszewska, *Z dziejów prywatnej powszechnej szkoły polskiej w Lupeni/ Școala Primară Particulară Polonă (1948-1929)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2020, nr 1, s. 33.

⁶⁶ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 6 III 1924 r., k. 6.

⁶⁷ E. Biedrzycki, *Historia Polaków*, s. 160-163.

⁶⁸ E. Biedrzycki, *Historia Polaków*, s. 160.

formach: dyskusjach i zebraniach, imprezach kulturalno-artystycznych i towarzysko-obyczajowych. Wład jako słuchacz i prezes „Ogniska” czynnie uczestniczył w obchodach ważnych dla Polaków, np. uczczenie 50. rocznicy zgonu A. Mickiewicza⁶⁹, otwarcie Domu Polskiego⁷⁰, obchód z okazji 500. rocznicy zwycięstwa wojska polskiego pod Grunwaldem. Na tej ostatniej uroczystości, która odbyła się 21 sierpnia 1910 r. w Czytelni TSL w Pojanie Mikuli: „Mówił obszernie o bitwie grunwaldzkiej p. Stanisław Wład w sposób przystępny dla zgromadzonego ludu. Przypomniął bój, któryśmy zwycięsko stoczyli i wskazał na bój przyszły, który z przemożnym wrogiem stoczyć wypadnie. Przede wszystkim jednak wzywał mówca wszystkich do zjednoczenia się pod wspólnym sztandarem, do pielęgnowania mowy polskiej i obrony ziemi ojczystej przed wrogiem, wciskającym się jawnie i tajnie w nasze zagrody i pod nasze strzechy”⁷¹. Z kolei z okazji uroczystego poświęcenia nowo wybudowanego budynku Bursy im. Adama Mickiewicza w Czerniowcach, S. Wład apelował do wychowanków:

W końcu zwracam się do was, nasi młodzi koledzy, imieniem „Ogniska” Towarzystwa polskiej młodzieży akademickiej. Do pracy, do narodowej pracy, wzywam was! Macie obecnie możliwość do wzajemnego zbliżenia i zapoznania się, możecie możliwość do mówienia po polsku, możecie czuć i myśleć po polsku. Nie tylko możecie! Na was ciąży obowiązek święty zapoznania się z historią naszego narodu i jego literaturą; poznajcie zdobycze kultury polskiej, uczcie się ją cenić, i wyrabiajcie się pod względem narodowym i społecznym. Wy starsi dawajcie zawsze i wszędzie dobry przykład kolegom młodszym, bądźcie posłuszni waszym przełożonym, wykonywujcie starannie i sumiennie wasze obowiązki wobec szkoły i nie zapominajcie nigdy, że jesteście wychowankami Bursy polskiej. Całe społeczeństwo polskie na Bukowinie liczy na was (...), by z Bursy wyszli wybitni mężowie i godni obywatele na pożytek i cześć całego naszego narodu i Ojczyzny”⁷².

Trzeba podkreślić, że przedstawione w wypowiedzi Włada ideały wypływały z jego osobistych doświadczeń i dążeń.

Wład prowadził też pracę pisarką. Po otrzymaniu uprawnień do wykonywania zawodu nauczyciela, S. Wład, zgodnie z rozporządzeniem MWiO z 1875 r. był zobowiązany do zamieszczenia rozprawy naukowej w corocznych sprawozdaniach dyrekcji szkół⁷³. Podjął on ten intelektualny wysiłek i jak sam wspomina: „(...) ogłosiłem w r. 1912 drukiem rozprawę pt. »Der Zug Alexanders des Grossen

⁶⁹ Z „Ogniska”, „Gazeta Polska” 3 XII 1905, s. 3.

⁷⁰ Uroczyste poświęcenie i otwarcie „Domu polskiego” w Czerniowcach, „Gazeta Polska” 7 XII 1905, s. 2.

⁷¹ Este, Obchód grunwaldzki w Pojanie Mikuli, „Gazeta Polska” 4 IX 1910, s. 2.

⁷² Poświęcenie Bursy im. Ad. Mickiewicza w Czerniowcach, „Gazeta Polska” 19 X 1905, s. 1-2.

⁷³ S. I. Możdżeń, *Reformy szkoły średniej w Galicji w latach 1884-1914*, Kielce 1989, s. 51-52.

nach dem Fünfstromlande»⁷⁴. Ta praca naukowa pod pełnym tytułem „Der Zug Alexanders des Grossen nach dem Fünfstromlande. (Ein Beitrag zur Geschichte seines Eroberungszuges gegen Indien)” została opublikowana w sprawozdaniu dyrektora II gimnazjum państwowego w Czerniowcach za rok szkolny 1911/1912⁷⁵. Aktualnie mamy reprinty tej rozprawy w języku niemieckim i języku angielskim⁷⁶.

2. Praca zawodowa oraz aktywność społeczna w wolnej Polsce

S. Wład w listopadzie 1917 r. został powołany przez Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie do szkolnictwa na obszarze b. okupacji austriackiej i przydzielony do służby w Królewsko Polskim Seminarium Nauczycielskim w Solcu nad Wisłą, z polskim językiem wykładowym⁷⁷. Było to możliwe, gdyż 1 grudnia 1917 r. administracja polska przejęła od władz okupacyjnych szkolnictwo; dyrektorem szkoły został Józef Ciembroniewicz (1877-1929). I tam zastał go moment odzyskania przez Polskę niepodległości. Kolejny etap w życiu S. Włada związany był z życiem i pracą w odrodzonej Polsce. W 1918 r. zawarł związek małżeński z Alfredą Miltsovitsow⁷⁸. Przez dwa lata pozostał nauczycielem w instytucji, która zmieniła nazwę na Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie w Solcu n. Wisłą (Wład jest zaliczany do grona najwybitniejszych nauczycieli tej szkoły z tego okresu)⁷⁹. Następnie na 5 lat przeniósł się do Kielc, gdzie został przydzielony do służby w Państwowym Gimnazjum im. Jana Śniadeckiego w Kielcach⁸⁰. W 1922 r. objął tam stanowisko dyrektora na skutek powołania dotychczasowego dyrektora Alfreda Dominikiewicza na funkcję wizytatora szkół średnich w Kuratorium Oświaty w Łodzi⁸¹. Oprócz obowiązków dyrektorskich

⁷⁴ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 6 III 1924 r., k. 5.

⁷⁵ Stanislaus Wlad, *Der Zug Alexanders des Grossen nach dem Fünfstromlande. (Ein Beitrag zur Geschichte seines Eroberungszuges gegen Indien)*, w: *XV. Jahresbericht des k. k. zweiten Staatsgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1911/1912 von Regierungsrat Kornel Kozak, k.k. Gymnasialdirektor*, Czernowitz 1912, s. 3-31. http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/docmetadata?id=7167&from=&dirids=1&ver_id=&lp=14&QI=94B7CCCF6FA8B56488E3A5E29EB3D27D-8 [dostęp: 02.12.2021].

⁷⁶ Oferta wydawnicza Amazon książek autorstwa Stanisława Włada. https://www.amazon.com/s?i=stripbooks&rh=p_27%3AWlad+Stanislaus&s=relevancerank&text=Wlad+Stanislaus&ref=dp_byline_sr_book_1 [dostęp: 09.12.2021].

⁷⁷ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 6 III 1924 r., k. 5.

⁷⁸ Alfreda Wład z d. Miltsovitsow ur. 1883, zm. 1967, żyła 84 lata, pochowana w grobowcu z córką na Cmentarzu Powązkowskim, https://cmentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=38021 [dostęp: 10.12.2021].

⁷⁹ M. Węglowski, *Solecka szkoła średnia (1866-2016) – rys historyczny*, http://zpsolec.xaa.pl/?page_id=253 [dostęp: 14.12.2021].

⁸⁰ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 6 III 1924 r., k. 4.

⁸¹ *Osobiste*, „Gazeta Kielecka” 8 I 1922, s. 2.

w gimnazjum męskim o profilu humanistycznym, zajmował się też nauczaniem dwóch przedmiotów: języka niemieckiego i geografii⁸². Poza szkołą angażował się w pracę społeczno-oświatową. Jak sam wspominał: „W Kielcach biorę udział w pracy Koła Tow. Naucz. Szkół Średnich, którego członkiem Zarządu, a później prezesem byłem przez pewien czas”⁸³. Jako przewodniczący Kieleckiego Koła Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich, Wład przyczynił się do organizacji w Kielcach odczytów gości z uczelni wyższych w Polsce, do wyłonienia delegacji, która uczestniczyła w zjazdach nauczycielskich w Warszawie i Częstochowie, do utworzenia przy Kole czterech sekcji: matematyczno-przyrodniczej, humanistycznej, zawodowej, wychowawczo-dydaktycznej oraz koła opieki nad uczniami-żołnierzami. Współpracował z MWRiOP w zakresie organizacji wakacyjnych kursów matematyczno-przyrodniczych dla ponad 100 nauczycieli z całej Polski. Będąc w Zarządzie Koła interweniował w sprawie poprawy bytu nauczycieli szkół prywatnych oraz w sprawie aprowizacji nauczycieli. W czerwcu 1922 r. z powodu nadmiaru zajęć odmówił ponownego przyjęcia funkcji przewodniczącego Koła⁸⁴. W Kielcach wchodził też w skład Rady Szkolnej Miejskiej jako reprezentant nauczycieli szkół średnich⁸⁵.

Lata pracy w wolnej Polsce to również czas służby w administracji oświatowej. W marcu 1924 r. Wład przydzielony został na urząd wizytatora i naczelnika wydziału szkół średnich w KOS Wołyńskim przez po. Kuratora W. Sikorę⁸⁶, objął je 1 kwietnia, mianowany na te stanowiska został 28 czerwca⁸⁷.

Warto w tym miejscu nakreślić trudności z organizacją administracji szkolnej na Wołyniu. Okręg szkolny wołyński w granicach utworzonego w 1921 r. województwa wołyńskiego został powołany na mocy Rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 16 maja 1922 roku. Siedziba kuratorium znajdowała się w Łucku⁸⁸, a obowiązki kierownika Kuratorium Okręgu Szkolnego objął Kazimierz Juszczański⁸⁹. W 1921 r. stanowisko kierownika wydziału KOSW i jednocześnie kuratora zaproponowano Kazimie-

⁸² *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, red. Z. Zagórowski, Lwów – Warszawa 1924, s. 177.

⁸³ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 6 III 1924 r., k. 6.

⁸⁴ *Kiel. Koło Tow. Nauczycieli Szkół Średnich*, „Gazeta Kielecka” 4 VI 1922, s. 2-3.

⁸⁵ *Rada Szkolna Miejska w Kielcach*, „Gazeta Kielecka” 19 II 1922, s. 1.

⁸⁶ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 3 III 1924 r., k. 3.

⁸⁷ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 30 X 1924 r., k. 28.

⁸⁸ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r. o utworzeniu okręgu szkolnego wołyńskiego. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* nr 34 z 1922 r. poz. 284.

⁸⁹ *Władze szkolne w latach 1917/18 – 1937/38. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, okólników i zarządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej*. Opracował T. Serafin, Warszawa 1938, s. 129.

rzowi Szelańskiemu, którego wówczas nie przyjął, dopiero w 1926 r.⁹⁰ Okręg szkolny wołyński przejął 658 publicznych szkół państwowych, w tym polskich (395) i ukraińskich (233). Do szkół tych uczęszczało 27.885 uczniów, zaś pracę w nich podjęło 681 nauczycieli⁹¹. W roku szkolnym 1922/23 nastąpiły trudności w rozwoju administracji szkolnej w Łucku. Z braku lokalu minister Kazimierz Kumaniecki⁹² przeniósł siedzibę kuratora okręgu szkolnego wołyńskiego z Łucka do Równego.

Pobyty w Równem narażał Władowi wiele problemów. Po pierwsze rodzinnych, gdyż nastąpiła rozłąka z żoną i dwojgiem dzieci, którzy pozostali w Kielcach. To z kolei generowało dodatkowe wydatki. Wreszcie praca w trudnym terenie. Okoliczności te sprawiły, że Wład zwracał się z prośbą do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o przeniesienie go na uprzednie stanowisko: „Ze względu na brak odpowiedniego mieszkania i niemożliwość utrzymania dwu domów proszę o przywrócenie mnie na stanowisko dyrektora gimnazjum państwowego im. Jana Śniadeckiego w Kielcach”⁹³. Otrzymał odpowiedź odmowną, do chwili znalezienia następcy na stanowisko wizytatora⁹⁴. Pomimo krótkiego okresu pracy w kuratorium w Równem i nabawienia się tam choroby płuc Wład zakończoną miesięcznym urlopem zdrowotnym⁹⁵, – jak pisał kurator W. Sikora: „p. Dr Stanisław Wład okazał się bardzo wytrwałym i energicznym kierownikiem szkolnictwa średniego na Wołyniu i szczerze współpracował ze mną w kierunku etycznego i naukowego podniesienia tego szkolnictwa. Było by rzeczą bardzo pożyteczną dla Wołynia, gdyby Ministerstwo nie uwzględniło prośby p. Włada, mimo to, że p. dr Wład podaje słuszny argument”⁹⁶.

Kolejny przystanek w jego służbie dla państwa to Białystok. Przeniósł się tam na własną prośbę. 16 listopada 1924 r. objął stanowisko wizytatora Kuratorium Okręgu Szkolnego Białostockiego, zaś 1 września 1926 r. został mianowany na naczelnika wydziału KOSB⁹⁷. W Białymstoku wszedł w skład komisji egzaminacyjnej dla kandydatów na stanowiska II kategorii w państwowej służbie administracyjnej z okręgu Szkolnego Wileńskiego oraz kandydatów na stanowiska II kategorii

⁹⁰ T. Szczuchura, *Kazimierz Sylwester Szelański (1885-1976)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1976, nr 3, s. 382.

⁹¹ M. Iwanicki, *Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918-1939*, Siedlce 1975, s. 133.

⁹² Kazimierz Władysław Kumaniecki (1880-1941) – m. wyznań religijnych i oświecenia publicznego w okresie od 21 sierpnia 1922 r. do 14 grudnia 1922 r.

⁹³ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 30 VI 1924 r., k. 11.

⁹⁴ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 14 VII 1924 r., k. 13.

⁹⁵ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 12 VIII 1924 r., k. 20; AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 2 VIII 1924 r., k. 21.

⁹⁶ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 7 VII 1924 r., k. 11-12.

⁹⁷ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 21 VIII 1926 r., k. 54.

w państwowych szkołach zawodowych podległych Ministrowi, a położonych na terenie KOSB i KOS Wileńskiego oraz w Uniwersytecie im. Stefana Batorego w Wilnie⁹⁸. W Białymstoku poprawie uległo jego życie nie tylko zawodowe, ale i prywatne. Dzięki dodatkowym możliwościom zarobkowania, czego nie mógł czynić w Równem, zmieniła się jego sytuacja materialna. Wynajął 3- pokojowe mieszkanie z kuchnią, przy ul. Świętojańskiej 22, i sprowadził do niego rodzinę - żonę oraz synów Stanisława i Franciszka. Tu też przysłała na świat jego jedyna córka Helena⁹⁹. Ta idylla nie trwała długo. Zmąciła ją likwidacja kuratorium. Choć pojawiła się propozycja objęcia stanowiska dyrektora Gimnazjum Państwowego im. Władysława IV w Warszawie¹⁰⁰, to jednak żał było wyprowadzać się z Białegostoku, gdzie miał już 4 pokoje z kuchnią. Ostatecznie, jak czytamy w korespondencji urzędowej: „Z polecenia p. Ministra: przenieść z urzędu d-ra Stanisława Włada w dotychczasowym charakterze służbowym z KOS Białostockiego do Poznańskiego od 1.X.27”¹⁰¹. Wład został oddelegowany na stanowisko naczelnika Wydziału Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego¹⁰². W Poznaniu, najpierw Wład objął kierownictwo Wydziału szkolnictwa zawodowego Kuratorium na czas trwania urlopu p. Dobczyńskiego, a od 1 stycznia 1928 r. został kierownikiem Wydziału szkół ogólnokształcących¹⁰³. Ponadto wchodził w skład Komisji egzaminów państwowych w Poznaniu na nauczycieli szkół średnich¹⁰⁴. W 1932 r. przeniesiony został w stan nieczynny¹⁰⁵ i na pewien czas zakończył pracę w administracji oświatowej.

Stolica Wielkopolski, początkowo nie okazała się miejscem przyjaznym do zamieszkania dla Włada i jego rodziny. W przeciwieństwie do Białegostoku, poziom życia w Poznaniu był wyższy, a to z kolei pociągało za sobą znaczne koszty utrzymania gospodarstwa domowego¹⁰⁶. Początkowo Wład, jako jedyny żywiciel rodziny, mógł sobie pozwolić jedynie na niezbędne minimum. Wynajął jeden pokój przy ul. Wyspiańskiego 10, ale nie mogąc tam zmieścić pięcioosobowej rodziny – jak pisał – „byłem zmuszony rozbić swe życie rodzinne i oddać

⁹⁸ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 8 IV 1926 r., k. 53.

⁹⁹ Helena Przywecka z d. Wład ur. 1925 w Białymstoku, zm. 2002, była sanitariuszką w Powstaniu Warszawskim. *Helena Wład*, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/helena-wlad,49205.html> [dostęp: 14.12.2021].

¹⁰⁰ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 3 IX 1924 r., k. 69.

¹⁰¹ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 27 X 1927 r., k. 81.

¹⁰² Dz.Urz. Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 1931, nr 1, poz. 12, s. 27.

¹⁰³ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 05 I 1928 r., k. 102.

¹⁰⁴ Ruch służbowy Dodatek do Dziennika Urzędowego. Dz. Urz. Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 1932, nr 4, s. 62

¹⁰⁵ Ruch służbowy Dodatek do Dziennika Urzędowego. Dz.Urz. Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 1932, nr 5, s. 81

¹⁰⁶ *Poziom kosztów utrzymania*, „Kurier Poznański” 17 I 1931, s. 6.

2-ch synów na prowincję na stancję, pozbawiając ich opieki rodzicielskiej. Swe urządzenie domowe (umeblowanie 4-ch pokoi i kuchni) oddałem na skład do spedytora C. Hartwiga w Poznaniu¹⁰⁷. Z analizy korespondencji urzędniczej wynika, że w tym czasie Wład nie był zadowolony z wysokości poborów, gdyż one nie zabezpieczały potrzeb jego rodziny. Występował do stosownych instytucji celem uzyskania np. kredytu na mieszkanie, zapomóg z przeznaczeniem na leczenie dzieci i żony, czy zakup niezbędnej odzieży i obuwia. W negatywnych barwach przedstawiał atmosferę ówczesnego Poznania. Potwierdzeniem mogą być jego następujące słowa: „Życie w takich warunkach niszczy mnie również finansowo i nakłada na mnie ciężary, których mimo oszczędności, posuniętej do ostatecznych granic, podołać nie mogę. (...) proszę gorąco o jak najrychlejsze udzielenie mi (...) zasiłku na mieszkanie przy uwzględnieniu szczególnie trudnych warunków mieszkaniowych w Poznaniu i nader ciężkich moich warunków rodzinnych oraz braku wszelkiego majątku osobistego”¹⁰⁸. Jednak pomimo wielu trudności nie poddawał się. Wydaje mi się, że właśnie w Poznaniu, wielkim wsparciem dla niego i żony był kontakt z Polakami z Bukowiny. W Poznaniu znajdowała się „duża kolonia Bukowińczyków”, która po I wojnie światowej osiedliła się w Polsce. Wład, wraz z żoną, włączył się w działalność inteligencji bukowińskiej, która dość żywo interesowała się sprawami mniejszości polskiej na Bukowinie. Prowadzono nie tylko korespondencję z gazetą polską w Czerniowcach, ale też poprzez inne formy np. zbiórki datków, współpracę szkół poznańskich ze szkołami polskimi na Bukowinie, podtrzymywano więź z Polakami na Bukowinie¹⁰⁹.

W Poznaniu też, rozpoczął się nowy etap w życiu zawodowym Włada a mianowicie praca uniwersytecka. W 1931 r. Wład został zatrudniony na stanowisku wykładowcy w Uniwersytecie Poznańskim i wszedł w skład pracowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Wydziału Humanistycznego, kierowanej przez Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Po likwidacji wspomnianej jednostki naukowej, w 1933 r. przeszedł do Katedry Psychologii, gdzie „istniał, pod kierownictwem Jaxa-Bykowskiego, w ramach zakładu psychologicznego, »oddział pedagogiczny« – na ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej uczęszczali studenci wydziałów: Lekarskiego, Humanistycznego oraz Matematyczno-Przyrodniczego”¹¹⁰. Lata pracy w UP upłynęły mu na działalności dydaktycznej oraz organizacyjnej. Wład wchodził w skład Rady Wydziału Humanistycznego: historyk dziekan prof. Kazimierz

¹⁰⁷ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 8 XII 1927 r., k. 97.

¹⁰⁸ AAN, sygn. 6585, Wład Stanisław, 8 XII 1927 r., k. 97.

¹⁰⁹ W tej grupie był m.in. ks. Nikodem Cieszyński, redaktor „Roczników Katolickich”. *List z Poznania*, „Polak w Rumunji” 22 III 1931, s. 4.

¹¹⁰ K. Nowak-Kluczyński, *Od Antoniego Danysza do Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939*, „Kronika Miasta Poznania”. Uniwersytetowi na stulecie, 2019, nr 1, s. 314.

Chodynicki (1890-1942), pedagog prodziekan prof. Ludwik Jaxa Bykowski (1881-1948) jako dr filozofii prowadzący wykłady zlecone z organizacji szkolnictwa¹¹¹. W zakres jego obowiązków dydaktycznych wchodziły też ćwiczenia i seminaria. Szczegółowe tematy zajęć oddaje poniższe zestawienie z roku akademickiego 1935/1936: „W ciągu roku akad. omówiono tego rodzaju problematy jak: Egzamiны dojrzałości u nas i zagranicą. Sieć szkolna oraz stan i potrzeby szkolnictwa na terenie Pomorza, Poznańskiego, wojew. Łódzkiego i Polesia. Zagadnienia oceny pracy i postępów w nowoczesnej szkole”¹¹². Z kolei przebieg ćwiczeń z organizacji szkolnictwa przedstawiał się następująco: „W I trym. Realizacja powszechnego nauczania w Okr. Szk. Poznańskim w latach 1932/33, 1933/34, 1934/35. W II trym. Organizacja szkolnictwa i powinności nauczyciela w ustawach Kom. Ed. Nar. Organizacja gimnazjum państw. według statutu gimn., opartego na ustawie o ustroju szkolnictwa z 11.3.1932 r. w III trym. Ćwiczenia: Organizacja szkolnictwa powszechnego i zawodowego w Polsce w/g statutów szkół. powsz. i zaw., opartych na ustawie o ustroju szkoln. z 11 III 1932 r.”¹¹³. Wład w pracy dydaktycznej zajmował się problematyką organizacji szkolnictwa po I wojnie światowej z uwzględnieniem założeń organizacji szkolnictwa zagranicznego, w tym niemieckiego, francuskiego, rosyjskiego, włoskiego i angielskiego¹¹⁴.

Na krótko przed wybuchem II wojny światowej S. Wład przeniósł się do Warszawy. We wrześniu 1939 r. pełnił funkcję kierownika Wydziału III Szkół Średnich Ogólnokształcących Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego. Wład jako wizytator ministerialny był też kierownikiem Wydziału I po Jędrzeju Cierniak¹¹⁵. Od 6 września 1939 r. obowiązki tymczasowego kierownika Ministerstwa pełnił Kazimierz Szelański¹¹⁶, z którym Wład jako reprezentant KOSW udał się do Krakowa w celu podjęcia starań o otwarcie szkół u władz centralnych

¹¹¹ *Uniwersytet Poznański Spis wykładów i skład uniwersytetu na rok akademicki 1933/34*, Poznań 1933, s. 104.

¹¹² *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/35 za rektoratu prof. dr. Stanisława Runego i otwarcie roku szkolnego 1835/36 w dniu 20 października 1935 roku*, Poznań 1936, s. 180.

¹¹³ *Tamże*, s. 153.

¹¹⁴ *Uniwersytet Poznański Spis wykładów na 1,2,3 trymestr roku akademickiego 1931/32*, Poznań 1931, s. 53; *Uniwersytet Poznański Spis wykładów i skład uniwersytetu na rok akademicki 1933/34*, Poznań 1933, s. 42-43; *Uniwersytet Poznański Skład uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1934/35*, Poznań 1934, s. 118; *Uniwersytet Poznański Skład uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1935/36*, Poznań 1935, s. 123; *Uniwersytet Poznański Skład uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1936/37*, Poznań 1936, s. 127; *Uniwersytet Poznański Spis wykładów na 1,2,3 trymestr roku akademickiego 1937/38*, Poznań 1937, s. 38; *Uniwersytet Poznański Spis wykładów na rok akademicki 1938/39*, Poznań 1938, s. 59.

¹¹⁵ J. Kaźmierska, *Szkolnictwo warszawskie w latach 1939 – 1945*, Warszawa 1980, s. 28.

¹¹⁶ M. Walczak, *Władze oświatowe w okupowanej Polsce*, „Przegląd Zachodni” 1989, nr 5-6, s. 94-95.

Generalnego Gubernatorstwa¹¹⁷. Misja ta jednak nie przyniosła żadnych rezultatów. Pozostając dalej na stanowisku pracownika kuratorium OSW¹¹⁸ pomagał w uzyskaniu zgody na uruchomienie ośmioklasowych szkół powszechnych oraz koncesji na prowadzenie siedmioklasowych prywatnych szkół powszechnych w gmachach zamkniętych gimnazjów i liceów ogólnokształcących¹¹⁹, „był jednocześnie łącznikiem pomiędzy Kuratorium a Wydziałem Szkolnictwa przy Urzędzie Szefa Dystryktu” Warszawskiego¹²⁰. Wład występował w roli polskiego pomocnika referenta mgra Adolfa Roberta Friedricha Wydziału Nauki i Wychowania przy Urzędzie Szefa Dystryktu na rok szkolny 1943/1944. Referat ten zajmował się sprawami gospodarczymi, uposażeniem, sprawami personalnymi polskich nauczycieli, statystyką polskich szkół¹²¹. Służba u okupanta nie była łatwa, ale okazała się być przydatną stronie polskiej, co egzemplifikuje poniższy cytat: „Polacy odchodzili z Wydziału najczęściej w ramach redukcji przeprowadzanych przez Niemców, sami rezygnowali jedynie w wyjątkowych wypadkach, bowiem podziemne władze oświatowe chciały mieć w tych urzędach jak najwięcej ludzi swoich i godnych zaufania”¹²². Zatem Wład trwał w tej służbie dla dobra narodu.

Wydarzenia wojenne stały się też motywem do aktywności konspiracyjnej celem dalszego nauczania. Wład w latach 1940 - 1944 był wykładowcą na Wydziale Humanistycznym w Tajnym Uniwersytecie Ziem Zachodnich, który głównie działał w okupowanej Warszawie. Wydział został uruchomiony 24 listopada 1940 r. z trzema sekcjami, w tym sekcją pedagogiki z filozofią. Grupa przedmiotów pedagogicznych była realizowana w lokalach przy ul. Wilczej 45 w Warszawie¹²³. Tam właśnie Wład prowadził wykłady z organizacji szkolnictwa¹²⁴. Ponadto był też związany dydaktycznie z Państwową Wyższą Szkołą Techniczną¹²⁵. Według

¹¹⁷ A. Ignatowicz, *Tajna oświata i wychowanie w okupowanej Warszawie: Warszawskie Termopile 1939-1945*, Warszawa 2009, s. 49.

¹¹⁸ *Tamże*, s. 52.

¹¹⁹ *Tamże*.

¹²⁰ J. Kaźmierska, *Szkolnictwo warszawskie w latach 1939 – 1945*, Warszawa 1980, s. 73.

¹²¹ *Tamże*, s. 288.

¹²² *Tamże*, s. 50.

¹²³ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich Uniwersytet Poznański (1940-1945)*, Poznań 1961, s. 139.

¹²⁴ M. Franz, A. Magowska, *Uniwersytet Poznański w czasie wojny* w: M. Franz, T. Janicki, A. Magowska, *Uniwersytet Poznański (1919-1945). Uniwersytet w czasie wojny 1939-1945*, Poznań 2019, s. 93

¹²⁵ Państwowa Wyższa Szkoła Techniczna była to nowa szkoła techniczna bez statusu akademickiego. Z chwilą powstania w kwietniu 1942 r. przejęła majątek ruchomy i nieruchomy oraz pracowników Politechniki Warszawskiej. Dyrektorem szkoły został Niemiec z Norymbergi prof. Albert Güttinger, zaś zastępcą Polak prof. Kazimierz Dewnowski. W pierwszym roku Szkoła prowadziła kształcenie na czterech wydziałach, a od kolejnego na pięciu. Od początku jej istnienia wykładowcy i studenci prowadzili działalność konspiracyjną. J. Kaźmierska, *Szkolnictwo warszawskie w latach 1939 – 1945*, Warszawa 1980, s. 146-151, 226-229;

stanu z 1 maja 1944 r. widnieje nazwisko dr S. Włada jako jednego z 71 nauczycieli tej szkoły¹²⁶. Wład reprezentował w szkole wyższych urzędników Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Kres funkcjonowania szkoły przyniosło Powstanie Warszawskie. Wład również jako żołnierz ochotnik przyłączył się do czynnej walki w Powstaniu Warszawskim. Tam też zakończył się jego ziemski etap życia. S. Wład został „zabity przez Niemców”¹²⁷ w czasie powstania 2 września 1944 r.¹²⁸

Refleksje końcowe

Podsumowując dotychczasowe rozważania, warto zaznaczyć, że Stanisław Wład w momencie zatrudnienia w charakterze nauczyciela w niepodległej Polsce, miał za sobą doświadczenie nauczyciela, wychowawcy i suplenta placówek oświatowo-wychowawczych z okresu austriackiego, na które składały się lata pracy w państwowym męskim szkolnictwie średnim (7 lat), prywatnym żeńskim szkolnictwie średnim (6 lat) i półtoraroczna praktyka w bursie polskiej. Jako nauczyciel w województwie kieleckim zdobył doświadczenie pedagogiczne przez kolejne dwa lata pracy w seminarium nauczycielskim i 5 lat pracy w państwowym gimnazjum męskim. W jego dorobku dydaktycznym należy też odnotować osiem lat pracy wykładowcy w UP i cztery lata pracy dydaktycznej w ramach wyższego tajnego nauczania. Z dostępnych materiałów wynika, że czuł zamiłowanie do pracy pedagogicznej, odnajdywał się w roli uniwersyteckiego dydaktyka.

Wład zwracał uwagę na wychowanie narodowe w placówkach polskich, w formacji akademickiej, oraz na dążenie do tego, aby uczynić z wychowanków „przyszłe kadry inteligencji polskiej na Bukowinie”¹²⁹. Próbował to osiągnąć poprzez przykład (pożądanego wtedy, ale i współcześnie), własnego moralno-religijnego życia oraz samokształcenia w kierunku zdobywania wiedzy o polskim języku i kulturze. Studiowanie m.in. dzieł wieszczów polskich A. Mickiewicza, J. Słowackiego, J. I. Kraszewskiego, prozy i poezji z polskich wypisów z czasów edukacji gimnazjalnej, lektury czerniowieckiej „Gazety Polskiej”¹³⁰ służyło kształtowaniu

A. Ulmer, *Dzieje Politechniki Warszawskiej w zarysie*, „Maszyny Elektryczne – Zeszyty Problemowe” 2016, nr 4, s. 197.

¹²⁶ J. Kaźmierska, *Szkolnictwo warszawskie w latach 1939 – 1945*, Warszawa 1980, s. 149.

¹²⁷ M. Franz, A. Magowska, *Uniwersytet Poznański w czasie wojny* w: M. Franz, T. Janicki, A. Magowska, *Uniwersytet Poznański (1919-1945)*. Uniwersytet w czasie wojny 1939-1945, Poznań 2019, s. 178.

¹²⁸ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich Uniwersytet Poznański (1940-1945)*, Poznań 1961, s. 44.

¹²⁹ *Poświęcenie Bursy im. Ad. Mickiewicza w Czerniowcach*, „Gazeta Polska” 19 X 1905, s. 1-2.

¹³⁰ Fragment z referatu Z. Balickiego wygłoszony na Zjeździe Pedagogicznym we Lwowie, a przedrukowany w prasie czerniowieckiej, odnosił się do zadań pedagogicznych: „Wychowanie człowieka, wychowanie obywatela, wychowanie narodu – oto trójjedne zadanie,

jego charakteru i systemu wartości. To właśnie w okresie adolescencji, wpajano mu, że rozwój narodowy całej ludności polskiej na Bukowinie miały gwarantować takie wartości jak: „jedność, solidarność, dbałość o honor narodowy, staranność o zdobycie i utrzymanie poważnego stanowiska między innymi narodami”¹³¹. Dodajmy jeszcze do tego, otrzymał w domu rodzinnym staranne wychowanie religijne i moralne, choć ten dom był usytuowany w obcym mu kulturowo państwie. Również przez kolejne etapy edukacji polegające na zdobywaniu wiedzy niestety głównie w nieojczystym języku, osiągnął mistrzostwo pedagogiczne i naukowe zakończone uzyskaniem stopnia naukowego doktora.

Wład, niezależnie od zasięgu geograficznego, wzrastał, uczył się i pracował w społeczeństwie niejednorodnym kulturowo. Przestrzenie miejscowości, w których przyszło mu żyć, tj. Ottynia, Czerniowce, Wiedeń, Kielce, Równo, Białystok, Poznań, Warszawa, pokazują też pewną zależność. Były to głównie, poza Ottynią, aglomeracje, które z jednej strony stwarzały lepsze warunki do codziennej egzystencji, własnego rozwoju, a z drugiej ujawniały też kryzysy, jakie dotyczyły ówczesnych mieszkańców np. kryzys gospodarczy, wojna, kryzys zdrowotny (epidemia cholery, szkarlatyny). W każdej z tych przestrzeni stykał się z przesłaniem wielu kultur, religii, tradycji i był narażony na wielostronną wymianę opinii, to jednak starał się nie dopuścić do utraty wartości oddziedziczonych.

Skąd czerpał siłę, aby pokonywać kryzysy, wewnętrzne konflikty, niepewność jutra? Mniemam, że wzorami do naśladowania stawały się osoby z najbliższego otoczenia – rodzice, bracia¹³², nauczyciele, współpracownicy¹³³. Jako student poznał a następnie współpracował z prof. dr A. Halbanem¹³⁴. Prawdopodobnie uczęszczał na organizowane przez Dom Polski w Czerniowcach wykłady publiczne z udziałem profesorów Uniwersytetu Lwowskiego, m.in. Kazimierza Twardowskiego (1866-1938) – filozofa i prezesa Towarzystwa Nauczycieli Szkół

które stają przed każdym pokoleniem wychowawców, bez względu na to, na jakim polu działać im przychodzi” *Zasady wychowania narodowego*, „Gazeta Polska” 11 XI 1909, s. 1-2.

¹³¹ Este, *Nasze święto*, „Gazeta Polska” 3 XII 1905, s. 1.

¹³² Franciszek Seweryn Wład był gen. Brygady Wojska Polskiego. Zginął w bitwie pod Bzurą 18 września 1939 r., <https://www.bohaterowie1939.pl/polegly,wlad,franciszek,2796.html> [dostęp: 13.12.2021].

¹³³ Por. E. A. Wesołowska, *Wzorce osobowe w procesie kształtowania tożsamości narodowej i wartości humanistycznych*, „Chowanna” 2005, nr 2, s. 157-170. A. Rynio, *Nauczyciel jako wzór osobowy w wychowaniu moralnym*, „Studia Elbląskie” 2018, nr XIX, s. 587-596.

¹³⁴ Alfred Halban (ur. 1865 Kraków – zm. 1926 Lwów) – profesor prawa. Pracował w uniwersytetach w Krakowie, Czerniowcach i we Lwowie. Od 1904 r. był posłem do Sejmu Bukowińskiego, a od 1908 do Sejmu Galicyjskiego, zaś od 1911 r. deputowanym do parlamentu austriackiego. W 1900 r. zainicjował i przyczynił się do powstania „Domu Akademickiego” w Czerniowcach. W 1905 r. odznaczony przez cesarza orderem żelaznej korony III Klasy. (b. a.), *Odznaczenie profesora Uniwersytetu czerniowieckiego*, „Nowości Ilustrowane” 1905, nr 15, s. 7; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007, s. 23.

Wyższych. Być może pod wpływem wykładu prof. Eugeniusza Romera (1871-1954) o odkryciu bieguna północnego zainteresował się geografią, której potem uczył¹³⁵. W UP i UZZ pracował u boku prof. Ludwika Jaxy Bykowskiego, pochodzącego z Galicji¹³⁶, który twierdził, że: „Ideal jeden ma pedagogia: wychowanie obywatela świadomego swych zadań, obowiązków i praw, odpowiedzialnego za swe czyny, zadowolonego ze siebie i ze społeczeństwa, do którego należy”¹³⁷. Dane mu było poznać wybitne postacie, na których doświadczeniu wzorował się w pracy zawodowej i naukowej.

Można przypuszczać, że Władowi przyświecała kantowska¹³⁸ oświeceniowa wolność, która nieodłącznie wiązała się z odpowiedzialnością, i „oznaczała nieskrępowane uprzedzeniami ludzkie działanie nakierowane na to, by gruntownie zmieniać świat. (...) ulepszać sprawy publiczne i indywidualny los człowieka”¹³⁹. Nauczony tolerancji religijnej i narodowościowej, odpowiedzialność za drugiego człowieka Wład rozumiał jako działanie przynoszące pożytek jednostce jak i wspólnocie, ale i postawę. Ten utylitarny i autoteliczny charakter odpowiedzialności sprowadzał do służby w pracy nauczycielskiej, społecznej, związkowej, naukowej, samokształceniowej. Bohaterską śmiercią „zadokumentował (...), że między nauką, jaką wpał za młodu młodzieży polskiej, a jego czynami nie było rozdźwięku”¹⁴⁰. Za swą odwagę cywilną, na zawsze pozostanie chlubą, nie tylko bukowińskiej Polonii. Swoim czynem dał najwyższy wyraz człowieczeństwa.

Przykład życia i śmierci Stanisława Włada, zaznajamia nas z przejawami bycia odpowiedzialnym a ta znajomość, niech nam ułatwi percepcję tego postnowoczesnego i miejmy nadzieję, na krótko, pandemicznego świata.

Bibliografia

Materiały archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 6585, Akta osobowe – Wład Stanisław.

Archiwum Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu (AUAM), sygn. 153/153, Stanisław Wład.

¹³⁵ *Wykłady popularne*, „Gazeta Polska” 11 XI 1909, s. 3

¹³⁶ W. Szulakiewicz, *O uczących i uczonych. Studia z pedeutologii historycznej*, Toruń 2014, s. 103-146.

¹³⁷ L. Jaxa-Bykowski, *Zasady pedagogiki doświadczałnej ze szczególnem uwzględnieniem szkoły polskiej*. Powszechne wykłady uniwersyteckie wygłoszone we Lwowie w roku 1917, Lwów-Warszawa, 1920, s. 114.

¹³⁸ I. Kant, *Co to jest oświecenie?*, przeł. A. Landman, Warszawa 1966, s. 166.

¹³⁹ E. Olechnowicz, *Co to jest oświecenie?*, <https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/edukacja/baza-wiedzy/co-to-jest-oswiecenie> [dostęp: 15.12.2021].

¹⁴⁰ E. Biedrzycki, *Historia Polaków*, s. 121.

Źródła drukowane

- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 1931, nr 1, poz. 12, s. 27.
- Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 maja 1922 r. o utworzeniu okręgu szkolnego wołyńskiego. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej nr 34 z 1922 r. poz. 284.
- Ruch służbowy Dodatek do Dziennika Urzędowego. Dz. Urz. Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 1932, nr 4.
- Ustawa o języku z dn. 22 VI 1867 r. Krajowe ustawy szkolne wraz ze statutem RSK zestawiał Bolesław Baranowski, Lwów 1893.
- Władze szkolne w latach 1917/18 – 1937/38. Zbiór ustaw, dekretów, rozporządzeń, okólników i zarządzeń, dotyczących ustroju i organizacji władz szkolnych Rzeczypospolitej Polskiej.* Opracował Tomasz Serafin, Warszawa 1938.

Prasa

- „Die Weltwoche” 1993.
- „Gazeta Kielecka” 1922.
- „Gazeta Polska” - 1905, 1909, 1910, 1911, 1912.
- „Kurier Poznański” 1931.
- „Nowości Ilustrowane” 1905.
- „Polak w Rumunji” 1931.

Opracowania

- Biedrzycki Emil, *Historia Polaków na Bukowinie*, Warszawa – Kraków 1973.
- Bujak Jan, *Polszczyzna Bukowińczyków*, w: *W kręgu dawnej polszczyzny*, red. Maciej Mączyński, Ewa Horyń, Ewa Zmuda, Kraków 2016.
- Bunge Gabriel, *Acedia depresja duchowa*, Tyniec 2007.
- Draus Jan, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1946. Portret kresowej uczelni*, Kraków 2007.
- Dróżka Wanda, *Wychowanie do człowieczeństwa – jako przesłanie starszego pokolenia nauczycieli – w świetle ich pamiętników* 2016, „Rocznik Pedagogiczny” 2019, nr 42.
- Dybiec Julian, *Zagraniczne studia Polaków w latach 1795-1918 i wydawnictwo raportów o ich przebiegu*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 2003, nr 65.
- Franz Maciej, Magowska Anita, *Uniwersytet Poznański w czasie wojny*, w: Maciej Franz, Tadeusz Janicki, Anita Magowska, *Uniwersytet Poznański (1919-1945). Uniwersytet w czasie wojny 1939-1945*, Poznań 2019.
- Glinkowski Witold P., *Kryzys człowieczeństwa – zagrożenie czy szansa?*, „Kultura i Wartości” 2015, nr 13.
- Górniewicz Józef, *Teoria wychowania (Wybrane problemy)*, Olsztyn 1996.
- Gros Frederic, *Nieposłuszeństwo*, Warszawa 2019.
- Ignatowicz Aneta, *Tajna oświata i wychowanie w okupowanej Warszawie: Warszawskie Termopile 1939-1945*, Warszawa 2009.
- Iwanicki Mieczysław, *Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918-1939*, Siedlce 1975.
- Jaxa-Bykowski Ludwik, *Zasady pedagogiki doświadczalnej ze szczególnem uwzględnieniem szkoły polskiej*. Powszechne wykłady uniwersyteckie wygłoszone we Lwowie w roku 1917, Lwów-Warszawa, 1920.

- Kant Immanuel, *Co to jest oświecenie?*, przeł. A. Landman, Warszawa 1966.
- Każmierska Janina, *Szkolnictwo warszawskie w latach 1939 – 1945*, Warszawa 1980.
- Kowalenko Władysław, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich Uniwersytet Poznański (1940-1945)*, Poznań 1961.
- Krasowska Helena, Pokrzyńska Magdalena, Suchomłynow Lech A., *Świadectwo zanikającego dziedzictwa. Mowa polska na Bukowinie: Rumunia – Ukraina*, Warszawa 2018.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/35 za rektoratu prof. dr. Stanisława Runego i otwarcie roku szkolnego 1835/36 w dniu 20 października 1935 roku*, Poznań 1936.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1935/36 za rektoratu prof. dr. Stanisława Runego i otwarcie roku szkolnego 1836/37 w dniu 4 października 1936 roku*, Poznań 1937.
- Kurpiewska-Korbut Renata, *Kryzys migracyjny i globalny system zarządzania migracją w sytuacji pandemii COVID -19*, „Horyzonty Wychowania” 2021, nr 54.
- Małecki Antoni, *Gramatyka języka polskiego szkolna*, Lwów 1882.
- Możdżeń Stefan Ignacy, *Reformy szkoły średniej w Galicji w latach 1884-1914*, Kielce 1989.
- Nowak Marian, *Podmiotowość – jej znaczenie i wartość w pedagogice chrześcijańskiej*, „Paedagogia Christiana” 2009, nr 2.
- Nowak-Kluczyński Konrad, *Od Antoniego Danysza do Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939*, „Kronika Miasta Poznania”. Uniwersytetowi na stulecie, 2019, nr 1.
- Próchnicki Franciszek, *Wypisy polskie dla klasy V c. k. szkół gimnazjalnych i realnych*, Lwów 1899.
- Próchnicki Franciszek, *Wzory poezji i prozy*, Lwów 1893.
- Radziszewska Maria, *Bursa im. Adama Mickiewicza w Czerniowcach jako przykład instytucjonalnej formy opieki nad dziećmi i młodzieżą mniejszości polskiej w Królestwie Bukowiny*, w: *Pomiędzy dysonansem a konsonansem społecznym. Studia i szkice pedagogiczne*, red. Józef Górniewicz, Olsztyn 2021.
- Radziszewska Maria, *Początki i rozwój szkolnictwa polskiego w Rumunii do 1939 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2018, nr 39.
- Radziszewska Maria, *Z dziejów prywatnej powszechnej szkoły polskiej w Lupeni/ Școala Primară Particulară Polonă (1948-1929)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2020, nr 1.
- Rynio Alina, *Nauczyciel jako wzór osobowy w wychowaniu moralnym*, „Studia Elbląskie” 2018, nr XIX.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich wydany pod redakcją B. Chlebowskiego, W. Walewskiego według planu F. Sulimierskiego, T. VII*, Warszawa 1888.
- Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich,, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, red. Zygmunt Zagórowski, Lwów – Warszawa 1924.
- Stinia Maria, *Podręczniki w gimnazjach galicyjskich w latach 1860-1918*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 2004, nr 6.
- Szczuchura Tomasz, Kazimierz Sylwester Szelągowski (1885-1976), „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1976, nr 3.
- Szulakiewicz Władysław, *Przedmowa O pamięci i zapominaniu w pedagogice w: Badania biograficzne w pedagogice. Studia źródłowe i bibliograficzne*, red. Władysław Szulakiewicz, Toruń 2005.
- Szulakiewicz Władysław, *Biografistyka w polskiej historiografii edukacyjnej*, w: *Powiązania rodzinne wśród twórców polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, red. Wiesław Jamrożek, Katarzyna Kabańska, Krzysztof Ratajczak, Władysław Szulakiewicz, Poznań 2007.
- Szulakiewicz Władysław, *O uczących i uczonych. Studia z pedeutologii historycznej*, Toruń 2014.
- Śliwerski Bogusław, *Pedagogika ogólna Podstawowe prawidłowości*, Kraków 2012.
- Tarnowski Stanisław, Próchnicki, Franciszek, *Wypisy polskie dla klas wyższych szkół gimnazjalnych i realnych*, cz. II, Lwów 1891.

- Tarnowski Stanisław, Wójcik Józef, *Wypisy polskie dla klas wyższych szkół gimnazjalnych i realnych*, cz. I, Lwów 1890.
- Ulmer Andrzej, *Dzieje Politechniki Warszawskiej w zarysie*, „Maszyny Elektryczne – Zeszyty Problemowe” 2016, nr 4.
- Uniwersytet Poznański Skład uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1934/35, Poznań 1934.
- Uniwersytet Poznański Skład uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1935/36, Poznań 1935.
- Uniwersytet Poznański Skład uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1936/37, Poznań 1936.
- Uniwersytet Poznański Spis wykładów i skład uniwersytetu na rok akademicki 1933/34, Poznań 1933.
- Uniwersytet Poznański Spis wykładów i skład uniwersytetu na rok akademicki 1933/34, Poznań 1933.
- Uniwersytet Poznański Spis wykładów na 1,2,3 trymestr roku akademickiego 1931/32, Poznań 1931.
- Uniwersytet Poznański Spis wykładów na 1,2,3 trymestr roku akademickiego 1937/38, Poznań 1937.
- Uniwersytet Poznański Spis wykładów na rok akademicki 1938/39, Poznań 1938.
- Walczak Marian, *Władze oświatowe w okupowanej Polsce*, „Przegląd Zachodni” 1989, nr 5-6.
- Wesołowska E. Anna, *Wzorce osobowe w procesie kształtowania tożsamości narodowej i wartości humanistycznych*, „Chowanna” 2005, nr 2.
- Winczewski Damian, *Reifikacja: Meandry teorii krytycznej*, w: *Filozoficzne rozważania o człowieku i nowoczesności*, Lublin 2015.

Netografia

- Jahresbericht des k. k. I. Staatgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusses des Schuljahres 1902/1903 von Regierungsrat Heinrich Klauser, k. k. Gymnasialdirector*, Im Selbstverlage der Lehranstalt – R. Eckhardt'sche k. k. Universitätsbuchdruckerei (J. Mucha), Czernowitz 1903. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/2625/edition/2435/content?ref=desc>
- Jahresbericht des k. k. I. Staatgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusses des Schuljahres 1900/1901 von Heinrich Klauser, k. k. Regierungsrath und Gymnasialdirector*, Im Selbstverlage der Lehranstalt – R. Eckhardt'sche Universitätsbuchdruckerei, Czernowitz 1901. <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/2623/edition/2432/content?ref=desc> [dostęp: 02.12.2021].
- Oferta wydawnicza Amazon książek autorstwa Stanisława Włada. https://www.amazon.com/s?i=stripbooks&rh=p_27%3AWlad+Stanislaus&s=relevancerank&text=Wlad+Stanislaus&ref=dp_byline_sr_book_1 [dostęp: 09.12.2021].
- Olechnowicz E., *Co to jest oświecenie?*, <https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/edukacja/baza-wiedzy/co-to-jest-oswiecenie> [dostęp: 15.12.2021].
- Węglowski Marcin, *Solecka szkoła średnia (1866-2016) – rys historyczny*, http://zpsolec.xaa.pl/?page_id=253 [dostęp: 14.12.2021].
- Wlad Stanislaus, *Der Zug Alexanders des Grossen nach dem Fünfstromlande. (Ein Beitrag zur Geschichte seines Eroberungszuges gegen Indien)*, w: *XV. Jahresbericht des k. k. zweiten Staatgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1911/1912 von Regierungsrat Kornel Kozak, k.k. Gymnasialdirektor*, Czernowitz 1912. http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/docmetadata?id=7167&from=&dirids=1&ver_id=&lp=14&QI=94B7CCCF6FA8B56488E-3A5E29EB3D27D-8 [dostęp: 02.12.2021].
- Wład Alfreda, https://cmomentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=38021 [dostęp: 10.12.2021].
- Wład Franciszek Seweryn, <https://www.bohaterowie1939.pl/polegly,wlad,franciszek,2796.html> [dostęp: 13.12.2021].
- Wład Helena, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/helena-wlad,49205.html> [dostęp: 14.12.2021].

- XV. *Jahresbericht des k. k. zweiten Staatsgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1911/1912 von Regierungsrat Kornel Kozak, k.k. Gymnasialdirektor, Czernowitz 1912.* http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/docmetadata?id=7167&from=&dirids=1&ver_id=&lp=14&QI=94B7CCCF6FA8B56488E3A5E29EB3D27D-8 [dostęp: 02.12.2022].
- XVII. *Jahresbericht des k. k. zweiten Staatsgymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1913/1914 von Regierungsrat Kornel Kozak, k.k. Gymnasialdirektor, Czernowitz 1914.* http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/docmetadata?id=7167&from=&dirids=1&ver_id=&lp=14&QI=94B7CCCF6FA8B56488E3A5E29EB3D27D-8 [dostęp: 02.12.2021].
- XVL. *Jahresbericht der gr. – or. Ober-Realschule in Czernowitz. Veröffentlicht von der Direktion am Schlusse des Schuljahres 1908/1909, Verlag der gr.-or. Ober-realschule – Eckhardt'sche Univ. Buckdruckerei (J. Mucha), Czernowitz 1909.* <https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/6682/edition/6138/content?ref=desc> [dostęp: 07.12.2021].